

Бранислава Стојковић, виши архивист

ЈУ Историјски архив „31. јануар” Врање
Република Србија
branislava.arhiv@gmail.com

УДК343.819.5(497.11)“1941/1945”

Драгана Ристић, архивист

ЈУ Историјски архив „31. јануар” Врање
Република Србија
draganaristicc@gmail.com

Прегледни рад

Примљено: 8. мај 2025.

Одобрено: 3. новембар 2025.

Бекства из концентрационог логора на Црвеном крсту у Нишу у Другом светском рату

АПСТРАКТУМ: У раду се указује на бекства у концентрационо-ном логору у Нишу на Црвеном крсту током Другог светског рата. Тешки услови, терор и убиства утицали су на јачање отпора фашистичкој окупацији што је резултирало и бекствима из логора. Рад је писан на основу архивистичких истраживања и литературе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Концентрациони логор Црвени крст у Нишу, Гестапо, бекства, стрељања, затвореници, Други светски рат.

Улазак у Ниш и формирање концентрационог логора на Црвеном крсту

Други светски рат почео је 1. септембра 1939. године, када су Немачке трупе нападе Пољску. У пролеће исте године Немачка је окупираше Чешку, а Италија Албанију. Немачки напад на Пољску брзо се претворио у европски и светски рат. Након тога у рат су ушле Француска и Енглеска, а трупе Совјетског Савеза су заузеле источне крајеве Пољске, у складу са споразумом који су постигли Стаљин и Хитлер о подели ове земље. У новембру 1939. године СССР је напао Финску. Плануо је највећи ратни сукоб, што је значајно утицало на тадашњу Југославију.¹

---

1 Станислав Б. Манчић, *Бранко Бјеговић херој логора на Црвеном крсту*, Градина и СУБНОР Ниш, 1982, 28 (у даљем тексту: С. Манчић).

Ниш је био седиште Пете армијске области која је обухватала подручје Ниша, Крагујевца и Зајечара. У Нишу је било седиште Моравске дивизије, а такође и седиште Пете ваздухопловне базе и Коњичке дивизије. Први сусрет са непријатељем Нишлије су имале 6. априла 1941. године. Тога дана Ниш су надлетала три немачка извиђачка авиона који су дошли из правца Бугарске. Дејствовала је противавионска артиљерија која је штитила Ниш. После неколико плотуна, један авион је погођен, а остали су се повукли. Била је то радост и вера у способност армије да може да се супротстави непријатељу. Жандарми из жандармеријске станице у Доњем Душнику ухватили су пилота погођеног авиона. Већ 8. априла 1941. године немачка авијација је бомбардовала Ниш. Ескадриле авиона праћене ловцима наишле су из правца Бугарске у 5.30 часова ујутру. Одбрана Ниша била је исувише слаба да се супротстави овом налету. Настало је разарање Ниша. Бацане су бомбе из авиона од болнице до железничке радионице. Број жртава је био велики.²

Настала је паника у Нишу. Више од половине становника овог града напустило је своје домове и отишло у околна села. Војни штабови су такође напустили Ниш и отишли ван града. Остале су само неке војне допунске јединице без икаквих директива и наређења за даљи рад.³

Прве немачке војне јединице ушле су у Ниш 9. априла 1941. године. Дезорганизација Ниша била је потпуна. Нико није имао директиве како да поступа. Када су немачки тенкови на железничкој станици пуцали на војне транспортере који су ту били, постало је јасно да је Ниш већ заузет град. Што се тиче војних магацина, све је то било нетакнуто и као такво у потпуности пало у руке окупатору.⁴

Под командом генерала Еберхарта немачке јединице из састава 60. пешадијске моторизоване дивизије успоставиле су своју управу у Нишу. Одмах су формирали Фелдкомандатуру 809 са средиштем у згради Моравске бановине. Упоредо са Фелдкомандатуром основана је и Фелдјандармерија која је у граду обављала службу војне и привредне полиције.⁵

Издате су службене новине са наредбама у заузетој југословенској територији, које издаје врховни заповедник немачке војске, где се описују

-
- 2 Драгослав Живковић, Драгољуб Дејановић, Мирослав Миловановић, Ђорђе Стаменковић (у даљем тексту: Д. Живковић и др.), *Ниш у вихору ослободилачког рата (1941–1945)*, Новинско предузеће „Дневник”, Нови Сад, 1968, 99–101.
  - 3 Историјски архив Ниш, Збирка микрофилмова (1915–1945), Микротека, микрофилм 8, снимак 507 (у даљем тексту ИаН, МФ 8/507); Д. Живковић, н. д., Изјава Славка Орешковића, 101.
  - 4 Д. Живковић, н. д., Фашисти у Нишу, 99–101.
  - 5 Иван Митић, *Бекства из концентрационог логора на Црвеном крсту*, Народни музеј Ниш, Ниш, 2015, 5 (у даљем тексту: И. Митић).

дела која ће бити кажњавана, међу којима се наводи под тачком 5 кажњавање сваке везе са ратним заробљеницима, што је током рата значајно утицало на логораше и чланове њихових породица.⁶

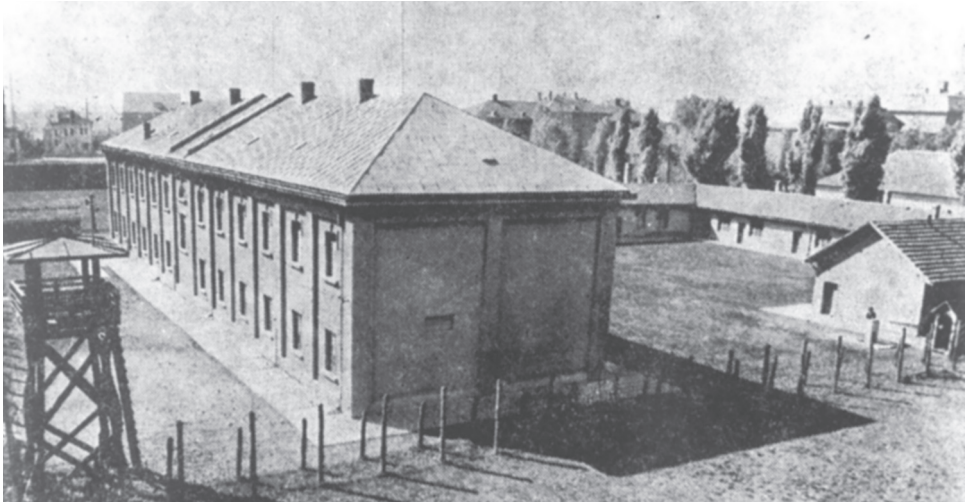
Немци су, продирући, заробљавали велики број југословенских војника који су се неорганизовано повлачили. Њих су заробљавали и слали у логоре за ратне заробљенике. Упутством за позадину Команде 2. немачке армије за прикупљање плена од 20. априла 1941. године, из логора су пуштени ратни заробљеници Мађари, Хрвати, Бугари и Албанци. Сви остали разврставани су на раднике у индустрији наоружања и погонима важним за рат, земљораднике, на радну снагу под управом за изградњу путева, оправке и слично, с тим да буду транспортовани у Немачку.⁷

На територији Србије постојала су три логора за ратне заробљенике, и то: у Београду, Крагујевцу и Нишу. Ти логори су до 15. маја 1941. године били пролазни, а после тога стални.⁸

Одмах по уласку у Ниш, Немци су почели и са хапшењем грађана Ниша. Окупатор је таоце држао ради заплашивања народа и обезбеђивања мира у граду и околини. С развојем народног устанка у целој Југославији, па и у Нишу, немачка команда почела је са спровођењем најокрутнијих мера у циљу спречавања и гушења народноослободилачке борбе.⁹

Званично, логор у Нишу је формиран средином јуна 1941. године од стране СС капетана Хајнриха Бранта који је вршио дужност шефа нишког Гестапоа и официра за везу са главним штабом у Београду. Логор се налазио под заповедништвом Aussenkommando Nisch, а директно под командом службе Befehlshaber und des SD (BdS) и његовог другог одељења, задуженог за стварање логорске мреже широм окупиране Србије. Ограђивање будућег концентрационог логора на Црвеном крсту вршили су цивили и Јевреји под надзором немачких војника.¹⁰

-
- 6 Историјски архив Ниш, фонд VARIA, док. 101, Службене новине са наредбама у заузетој југословенској територији које издаје врховни заповедник немачке војске – на фронту 5. априла 1941. године, новина број 1 (у даљем тексту: ИаН, VARIA 101).
  - 7 Војноисторијски институт Југословенске народне Армије, Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, Том XII, књига 1, документ 14 (у даљем тексту: Зб. НОР-а, том XII/1– 14); Мирослав М. Миловановић, Немачки концентрациони логор на Црвеном крсту у Нишу и стрељања на Бубњу, Априлски рат 1941. године, Институт за савремену историју Београд, Општински одбор СУБНОР – Ниш, ИРО „Народна Књига“ – Београд, 1983, 14) у даљем тексту: М. Миловановић).
  - 8 Зб. НОР-а, том XII/ 1– 67; М. Миловановић, н. д., Априлски рат 1941. године, Логор ратних заробљеника, 14.
  - 9 Д. Живковић и др., н. д., Концентрациони логор на Црвеном крсту, 252.
  - 10 И. Митић, н. д., Улазак Немаца у Ниш и формирање концентрационог логора, 6.

Изглед логора пре постављања зида (Народни музеј Ниш, Збирка Меморијални комплекс „12. фебруар”, студ. мат.)

Први логораши Јевреји чистили су терен око логора. Секли су багремов дрворед поред пута који је из круга касарне водио до тврђаве. Тако је створен брисан простор око логора.¹¹

Већ септембра 1941. године војни магацин је адаптиран у концентрациони логор. На Црвеном крсту су тада примљени први затвореници.¹²

Логор се налазио на десној страни главног пута Ниш–Београд преко пута Железничке станице Црвени крст у зградама бивше коњичке касарне. Улаз у логор био је са западне стране главног пута Ниш–Београд. У логор се улазило кроз велика двокрилна врата. Лево и десно са унутрашње стране постојала је по једна стражара. Логор је заузимао простор око 16.000 метара квадратних. Био је ограђен каменим зидом. Висина зида била је 3,5 м. По врху зида набацана је срча. Дуж зида постојали су отвори за митраљезе размакнути један од другог 5–6 м. На супротној страни од главног улаза постојала је по једна кула стражара. Зид са спољне стране био је обезбеђен бодљикавом жицом.¹³

Двориште логора имало је квадратни облик и било је подељено на два дела. Мањи део из зграде према истоку служио је за шетњу логораша, а већи део испред зграде, познатији као арел плас, био је место где су се затвореници сваког јутра и вечери постројавали ради пребројавања и прозивке. Двориште је било осветљено електричним осветљењем са неколико јаких рефлектора. Унутрашња ограда била је удаљена два метара од спољне и нешто нижа, а

11 М. Миловановић, н. д., Организација логорског комплекса, 68.

12 И. Митић, н. д., Улазак Немаца у Ниш и формирање концентрационог логора, 6.

13 ИаН, МФ 512; Историјски архив Ниш, Фонд Окружно повереништво за утврђивање злочина окупатора и његових помагача 1944–1947 (КОЗАРА), кут. К/2, фасц. II, док. 67 (у даљем тексту: ИаН, КОЗАРА, К/2, ф II, док. 67).

унутрашњост између жичаних ограда била је испуњена котурима бодљикаве жице.¹⁴

У главну зграду логора улазило се са северне стране. Лево и десно од главног улаза постојале су још по две собе обележене бројевима 11 (соба смрти из које су Немци изводили заробљенике на стрељање), 12, 13 и 14.¹⁵

У омањој соби по уласку у главну зграду логора са леве стране био је лекар из редова затвореника са својом торбом за прву помоћ, а десно још једна таква соба у којој су била смештена два затвореника слободњака. Њихова дужност била је да пуштају логораше у двориште. Иначе, све собе које су служиле за затварање логораша биле су са подом од бетона.¹⁶

У овом логору постојале су и самице. Једна половина тавана је имала десет самица, а друга осам. Величина самица била је таква да су оне на улазу биле 1,74 м, а на супротној страни 90 цм. Дужина је била 3,04 м, а ширина 1,56 м. Светлост и ваздух, када би била затворена сва четири капка, долазили су у самице кроз један олучаст отвор пречника 20 цм.¹⁷

Територијално, у смислу обухваћеног становништва, пространство логора било је од Беле Паланке на истоку до Рашке на западу и од Власотинаца на југу до Доњег Милановца на северу. Према тежини кривице, затвореници су класификовани, а у вези с тим је био и распоред по собама. Тако су у соби бр. 12 били углавном борци НОП одреда, у соби број 11 политички кривци, а у собама 13 и 14 таоци из града и околине и повремено Јевреји.¹⁸

Наредбе и тортуре као узрок планирања бекства

Опуномоћени генерал за Србију Беме 10. октобра 1941. године наредио је следеће:

1. Због балканског менталитета и великог размаха комунистичког и националног прикривеног устанничког покрета, потребно је у Србији извршити заповести врховне команде у најоштријој форми. Хитно и безобзирно гушење устанка у Србији.

2. У свим гарнизонским подручјима морају се брзо и ефикасним акцијама похапсити као таоци сви комунисти и сви Јевреји.

14 Народни музеј Ниш, Збирка Меморијални комплекс „12. фебруар” (у даљем тексту: НмН, МК 12) студијски материјал; Небојша Озимић, Осамдесет година Меморијалног комплекса „12. фебруар”, Народни Музеј Ниш, 2021, 9 (даље: Н. Озимић).

15 ИаН, КОЗАРА, К/2, ф II, док. 67.

16 ИаН, МФ 512.

17 ИаН, МФ 513; ИаН, VARIA 847.

18 Зоран Милентијевић, *Логор црвени крст*, Народни музеј Ниш, Графичко-издавачко предузеће „Просвета“ Ниш, 1980, 5) у даљем тексту: З. Милентијевић).

3. Ако настану губици међу немачким војницима и Немцима из окупираних области територијално надлежне команде одозго до пука закључно, стрељаће похапшене у овим размерама: а) за сваког убијеног немачког војника или припадника немачке нације сто ухапшених заробљеника – талаца; б) за сваког рањеног немачког војника или припадника немачке нације 50 ухапшених заробљеника или талаца. Стрељаће ће вршити војне јединице.

4. При покопавању стрељаних пазити да та места не постану српска светишта. Забрани стављање крстова и других предмета, украса на гробове. Закопавање вршити према могућности на забаченим местима.

5. Комунисте заробљене у борби стрељати или обесити на лицу места ради застрашивања.

6. Места која се борбом морају заузимати спалити, а такође и дворишта и домове из којих се пуца на Немачке трупе.¹⁹

У логору је владао ужасан режим. Физичко и психичко уништавање људи био је главни циљ чувара логора. Тортура је почињала самим уласком у двориште логора.²⁰

Вршен је претрес и одузимало се све чиме су логорашаи располагали, почев од новца, часовника, па до оловке и парчета хартије. После тога вођени су на шишање и у купатило.²¹ Пре смештања у логорске собе затвореници су постројавани испред логорске зграде, са рукама увис или на глави, окренути ка зиду. Тако су стајали неколико сати у ставу мирно. За најмањи покрет или окретање главе у том строју кажњавани су батинама или скоком вучјака на њих. Након тога затвореници су распоређивани у собе, где их је прихватао собни старешина одређен од стране Немаца. У соби је било забрањено запалити цигарету, гласно говорити, гледати кроз прозор. Сваки се посао морао обавити трчећи. Трчало се на умивање, до тоалета, до кухиње. Трчање је посебно тешко падало старијим људима и онима који су у току саслушања пребијани. Пребијање се врло често обављало у сврху саслушања, а често су логорашаи од батинања падали у несвест. Као реквизити за то служиле су мотке, гумене палице, а некад и обруч који је стављан на главу и стезан тако да је затвореник осећао као да ће му глава прснути. Када нису могли да изнуде признање, стражари су затворенике ударали чизмом, песницом, дршком револвера, чупали им косу. Саслушавања, испитивања, малтретирања, извођења ноћу напољу ради батинања, мучења на разне начине била су свакодневица нишких логораша.²²

19 Д. Живковић и др., н. д., Концентрациони логор на Црвеном крсту, 252–253.

20 З. Милентијевић, н. д., 5.

21 ИаН, VARIA 550; Д. Живковић и др., н. д., Бекство из логора, 281.

22 И. Митић, н. д., Окупаторски терор у логору, 9–10.

За време шетње у кругу логора стражари су будно пратили кретање сваког логораша. Да би одржали ред и дисциплину, када би их постројили пре уласка у собе, читали су наредбу у којој је стајало: „Не сме да се пуши у собама, забрањује се лупање или разговор по собама.” Када су излазили у круг, било је забрањено ходање поред жица, задржавање или разговор. Забрањен је био излазак ван строја, јер се ишло у круг на растојању један од другог пар корака. Забрањено је било дописивање, посете, разговори са другима у кругу и мешање са другима, мање задржавање у тоалету, улазак у собу је морао бити у реду, без задржавања по ходницима. Када би било ко од Немаца ушао у собу, сви су морали да устану и стоје у ставу мирно. Уколико би у Србији био убијен немачки војник, читао би се списак на којем су била имена затвореника који ће бити стрељани као одмазда. Тачно прецизирано који ће људи бити жртвовани за смрт једног Немца, тако да је заправо стотину затвореника требало да буде стрељано за једног Немца.²³

Командант логора и шеф Гестапоа Хамер је са својим подофицирима улазио у собе логораша често иза поноћи и изводио велике групе напоље. То се дешавало некада и по најстрашнијем мразу. Свлагали су људе и тако их голе постављали уза зид. Једног по једног одводили би на средину дворишта логора до великог кухињског стола и полагаали би их потрбушке тако да је брада логораша била за предњом ивицом стола. Онда би један од њих опкорачио главу затвореника, а други би му држао ноге. Тек после 10, 20, 30 удараца прелазили су на леђа, а затим на бубреге. Тако претучену и голу жртву која је престала да даје виталне знаке живота, бацали су у снег, а онда продужавали посао. Један по један бацани су логораша са стола у снег.²⁴ Тукли су их тако у лежећем ставу и ломили штапове о њих. Након тога други затвореници су прали бетон од локви усирене крви.²⁵

Када би претукли и последњег логораша, Немци су играли по крвавој непокретној гомили људи.²⁶ Логорашима су биле разбијене главе, отечени табани, ране на телу.²⁷

Уколико би неки логораша организовано планирали да се састану са другима, и да то примете Немци, на такве би, поред пребијања, пуштали псе.²⁸

23 НМН, изј. Живојина Игњатовића, Тортура у логору, књ. 21.

24 ИаН, МФ 516.

25 ИаН, VARIA 550, изј. Душана Томовића; ИаН VARIA, Народни лист, Нишки логор смрти, насловна страна, 10. фебруар 1945. године.

26 ИаН, МФ 517.

27 НМН, изјаве Илије Загорца, Славка Радосављевића и других, књ. II; М. Миловановић, н. д., Пробој логора 12. фебруара 1942. године, 126.

28 ИаН, МФ 518, изј. Велимира Ивковића из Бобовишта.

Што се Јевреја тиче, они су с јесени 1941. године интернирани у логор и постепено одвођени на стрељање на Бубњу.²⁹

У логор су довели малог Михајла Симића, дечака од 14 година. Доведен је уместо оца којег Немци нису пронашли. Једном су гестаповци приметили да дечак није био у строју. Један од њих га је позвао и дечак се полако са страхом приближавао. Када је дошао на два метра од гестаповца, он га је са неколико брзих и безобзирних удараца ударио корбачем по лицу. Мали је побегао у ћошак, али га је Немац поново звао: „Ком”. Симић је пришао, јер није имао где да побегне, а зликовац га је ухватио за врат и почео да га тако у ваздуху туче. Мали је вриштао и копрцао се. Покушавао је да окрене вратић и угризе мучитеља, али је све било узалуд. Гестаповец је треснуо малог о бетон, ударио га неколико пута ногом и отишао са осталом групом Немаца. Лепи и мали дечак, крвав и деформисан, лежао је непомичан, али, срећом, још увек жив. Овај случај је натерао људе да боље размисле о односима према гестаповцима.³⁰

Осим батинања, малтретирања и осталих понижења које су логораша преживљавали, највећи проблем је представљала глад. Обично су добијали минималне оброке. За доручак шољу чаја без шећера, за ручак чорбу, најчешће од кромпира, пасуља, репе или неких других трава уз парче проје. Проја је дељена на равне делове и давана логорашима како је ко на реду. За вечеру су поново добијали шољу чаја. За поделу obroка је био задужен собни старешина, штумберфирер.³¹

За старешину собе 14 у приземљу зграде одабран је Бранко Бјеговић. Њему се није допао тај избор, али је од стране другова убеђен да је права срећа што је баш он постављен за старешину собе. Брзо је Бранко упознавао људе и испитивао њихово расположење. Требао је сагледати све и бити обазрив. Након тортуре над логорашима, Бранко је морао организовати унос пребијаних и повређених људи. Дужност старешине собе му није давала могућност да поштеди и заштити било кога, али је он успевао да са свима одржи добре људске односе. Убрзо је почео да се интересује за положај логора, систем обезбеђења, јачину немачке војске у логору. Велика храбра идеја о самоослобођењу се полако, опрезно али незадрживо стварала.³²

---

29 ИаН, МФ 523.

30 ИаН, VARIA 550.

31 НмН, изјава Милорада Николића, Устајање, храна, хигијена, књ. 22; ИаН VARIA 550; И. Митић, н. д., Окупаторски терор у логору, 11.

32 С. Манчић, н. д., У логору, 38–42.

Организовање пробоја логора Црвени крст изнутра

Последњих дана јануара 1942. године стрељана су на Бубњу 24 затвореника. Вест о њиховом стрељању забринула је остале затворенике логора.³³

Идеју за пробој убрзао је један догађај. Партизани из Топличког одреда срушили су један мост на Јужној Морави који је био удаљен 9 км од Ниша. Немци су у циљу одмазде одлучили да стрељају једну групу логораша. У логор је 9. фебруара 1942. године дошао командант Хамер са неколико официра и преводилаца. Логораша из собе број 12 су изведени и постројени испред зграде логора. Прочитан им је списак од осамдесетак предвиђених за стрељање на Бубњу. Те године је била јака зима, па је земља била смрзнута и тврда, што је значајно отежавало копање гробних јама. То је логорашима омогућило да се крене у озбиљну организацију плана за бекство.³⁴

Непосредна опасност од стрељања натерала је логораше да озбиљно размисле шта се мора урадити. Одмах по повратку у собу донета је одлука да се 10. фебруара спроведе план напада.³⁵

Организацијом је било обухваћено седам група. Групама су руководили Бранко Бјеговић и војвода Вуле Вукашиновић, а у организацији су им помогли Душан Томовић, Сретен Вучковић и Бранимир Турчић. Свака група бројала је 5–12 чланова и имала је свог вођу. Група коју је предводио Бранко Бјеговић имала је задатак да савлада команданта логора, разоружа га и, по пробоју, поведе са собом у планину. Друга група је имала задатак да разоружа телефонисту и друге немачке војнике који су обављали службене задатке у непосредној близини централе, да пресече телефонске везе и одузме оружје. Трећа и четврта група су добиле задатак да разоружају пушкомитраљесце. Пета и шеста група требало је да разоружају стражаре у кругу логора и задрже их како би их касније са осталим заробљеним Немцима одвели у планину. Седма група требало је да изврши напад на стражаре код капије. На основу тако замишљеног плана, вршене су припреме и проучаван је сваки детаљ. Прикупљени су подаци о стражи, стражарским местима и кретању стражара. Добро је био осмотрен и распоред просторија. Нарочито су осматране просторије команданта логора и страже.³⁶

Логораша укључени у припрему пробоја су прилазили један другоме, договарали се шапатам. Договарање је постало нарочито упадљиво пред излазак на апел плац, десети фебруар је споро пролазио. Све је то пратио Дамњан Томић, звани Аца Коцкар, и није му било тешко да уочи да се нешто припрема

33 Исто, 46.

34 И. Митић, н. д., Организација пробоја, 12–14.

35 Д. Живковић и др., н. д., Бекство из логора, 295.

36 И. Митић, н. д., Организација пробоја, 12–14.

и ко у томе води главну реч. На апел плацу је промењен уобичајени поступак и доведен је већи број стражара са аутоматима, приправан пушкомитраљезац поред оружја, командир страже који је ишао поред строја претећи са машинком на готовс и у пратњи још неколико наоружаних Немаца. Ситуација је била напета. Предајући рапорт, Бјеговић је размишљао шта да ради са толико Немаца поред командира страже ког је требало да нападне; зато 10. фебруара није дао знак за напад, а логораши су били збуњени и разочарани у њега. Одмах су сви почели да сумњају у читаво руководство и организаторе бекства.³⁷

Типографски радник Божо из собе број 11 коме је Бранко поверио заверу, био је неопрезан у својој соби и дозволио да о завери сазнају слаби људи. Један адвокатски приправник из Крушевца мислио је да ће одношење ове вести логорској управи бити довољно да спаси своју главу. Отрчао је и гестаповцима одао Божу. Божа је под батинама одао Бранка. Бранка су пендреком ударали 30 пута, али није имао неког посебног саслушања. Изгледа да затвореник Божо Немцима није дао довољно тачних података.³⁸

Исто тако су прошли и Душан Томовић, Бранко Турчић и Вуле Вукашиновић, јер је њих као најугледније у соби пријавио Дамњан Томић.³⁹

Логорашима је лакнуло када су се организатори акције вратили у собе. Објашњено им је да план није спроведен јер није било услова. Поверење у успех акције је било пољуљано.⁴⁰

Договарање о пробоју се наставило 11. фебруара. Неколико затвореника у соби су заговарали да се бекство одложи за неки други дан. Сматрали су да је боље бежати из камиона када их Немци поведу на стрељање. Због тога је расла напетост у соби, али је преовладало мишљење да се више не може чекати и да се пробој мора извршити. Међутим, 11. фебруара 1942. године врата собе број 12 нису отворена и логораши нису пуштени на уобичајену шетњу, што је изазвало још већу напетост.⁴¹

Јеврејин који је обично излазио у град да набавља храну обавестио је логораше да се копа рака за осуђене на смрт. Зато се акција морала извести најбрже могуће.⁴²

37 НМН, изј. Милутина Самарцића и других, књ. III; М. Миловановић, н. д., Пробој логора 12. фебруара 1942. године, 136.

38 ИаН, VARIA 550; НМН, изјаве учесника пробоја, књ. II–IX.

39 НМН, изјаве учесника пробоја, књ. II–IX; М. Миловановић, н. д., Пробој логора 12. фебруара 1942. године, 136; Д. Живковић и др., н. д., Бекство из логора, 295.

40 Исто.

41 ИаН, VARIA 550; НМН, изјаве учесника пробоја, књ. II–IX; И. Митић, н. д., Пробој логора, 15; Д. Живковић и др., н. д., Бекство из логора, 296.

42 ИаН, VARIA 550; НМН, изјаве учесника пробоја, књ. II–IX; Д. Живковић и др., н. д., Бекство из логора, 295–296.

Све је било спремно за извршење плана 12. фебруара 1942. године. За време ручка Јеврејин Ђорђе Ђурика Грос је поново обавестио Бјеговића да су раке ископане и да ће сутра рано ујутру прозване логораше водити на стрељање. Више се није могло одлагати. Чекало се вече. Иако су затвореници пуштани на шетњу у 17 часова, врата собе број 12 нису отворена тада, што је изазвало још већу напетост међу затвореницима. Ипак, соба број 12 отворена је са закашњењем у 19.30 часова, јер су Немци довозили у логор групе логораша са принудног рада. Тада су логораша, као и сваког дана, трчали у колони један по један иза логорске зграде према пољском клозету, где су обично шетали десетак минута. Журили су да што пре обаве физиолошке потребе како би били спремни за апел плац и за извршење свог плана. Ударне групе су биле на окупу и биле су спремне за напад. Међутим, будност немачких стражара, којих је било више него уобичајено, била је појачана. Испред логорске зграде их је било дванаест, на балвану са пушкомитраљезом један, а са једне и са друге стране малог простора за шетњу иза зграде била су двојица. Стражари су због хладноће носили дебеле рукавице, а пушке су држали међу укрштеним рукама. Температура је била минус 20 степени. Нервоза логораша открила је јасну намеру да се изврши пробој и бекство. Једном од немачких стражара логораша Дамњан Томић и Миша Станојевић су нешто рекли, а затим брзо пошли према канцеларији команданта логора. Бранко Бјеговић је пратио њихово кретање и, када је видео да су ушли код команданта логора, истог тренутка је викнуо: „Другови, издаја, напред!” Пришао је одмах двојици стражара који су се налазили код североисточног угла жичане оgrade, шчепао их за врат и бацио у жицу. Притрчали су Стојан Драгићевић Мате и Живорад Марковић, отели стражарима пушке и отворили смртоносну паљбу на пушкомитраљесца на балвану, а затим, повлачећи се, и на друге Немце. Очистили су простор око клозета, пребацили пушке преко жице, али су ту били погођени.⁴³ Тако је пробој почео раније него што је планирано. Голоруки робијаши кренули су ка најближим Немцима. Неки од њих су почели да беже, а други су се брзо прилагодили ситуацији и одступајући пуцали. Настао је општи метеж. Думдум куршуми разнели су први налет логораша. Пошто су Јевреји претходног дана очистили снег око зграде и набацали га према жичаној огади, логораша су то користили и покушали да је прескачу фронтално на читавој дужини. Неки су искористили повољан тренутак и прескочили огаду из купатила. Када се командант логора организовао и увео групу стражара у логорску зграду, отворили су паљбу на логораша са степе ништа и прозора зграде из аутомата и пушака, бацајући бомбе. Логораша су морали да савладају први ред жице висок преко три метара, други ред жице преко четири метара и бодљикавог јежа од један и по метар између њих. Није

43 НмН, изјаве учесника пробоја, књ. II–IX.

било лако. Дрхтале су руке и Немцима. Дешавало се да из велике близине промаше. На леденој зарђалој бодљикавој жици и у дворишту био је велики број мртвих и рањених. На жици су били делови одела и обуће логораша који су у грчу јуришали да се извуку од смрти. Огроман број логораша који није могао да прескочи ограду вратио се голорук и огорчен на зликовачко оружје. Немци су, сакривени иза кухиње и купатила, наставили да пуцају. Тада је страна иза куће била слободна. Људи су највећом могућом брзином прескакали преко жице и у најмањим могућим групама бежали. Коначно, јер је притисак био велик, прсла је жица. Кроз прилично велики отвор покуљали су људи. У току самог бекства дошло је до гашења логорских рефлектора, па је у логорском комплексу настао потпуни мрак. Након нестанка струје почеле су да завијају сирене за аларм. Алармирани сиренама у дејство су ступили и бугарски војници из суседне касарне. Необавештени о чему се ради, стварали су својом насумичном ватром забуну код Немаца. Након успешног преласка преко жичане ограде затвореници су се спасавали како је ко најбоље знао и умео. Углавном су одлазили у правцу села Каменице, Церја, Виника и Хума, јер је одлазак у град био превише ризичан.⁴⁴

Било је то прво велико бекство затвореника из једног нацистичког концентрационог логора у читавој Европи.⁴⁵

Бројеви и последице пробоја

Када је пробој већ био завршен, из града је дошло неколико камиона пуних наоружаних Немаца. На свака два до три метра око логорског круга стајао је по један, са аутоматом окренутим ка логорској згради. Ишли су од једног до другог палог логораша и из пиштоља убијали све оне који су давали знаке живота.⁴⁶

Немци су донели наређење команданта Југоистока Бадера о сарадњи немачких и бугарских окупационих трупа на подручју бугарске окупационе зоне 16. фебруара 1942. године, јасно стављајући Бугарима на знање однос према Србима, али и потчињен однос према Немцима.⁴⁷

44 ИаН, VARIA 550; НмН, изјаве учесника пробоја, кв. II–IX, изј. Славка Милутиновића, првог суседа логора, изј. Јордана Петровића и других преживелих логораша, кв. XXI; И. Митић, н. д., Пробој логора, 15–17; М. Миловановић, н. д., Пробој логора 12. фебруара 1942. године, 137–138; Д. Живковић и др., н. д., Бекство из логора, 295–297; С. Манчић, н. д., У логору, 61–63.

45 НмН, МК 12; Н. Озимић, н. д., 12.

46 НмН, изј. Ане Чомић, Славка Милутиновића, Николе Велића и Јордана Петровића, кв. XXI; М. Миловановић, н. д., Пробој логора 12. фебруара 1942. године, 139.

47 ИаН, VARIA 127; Војноисторијски институт, Београд, Микрофилм, Минхен негатив 6-1100-1105.

Командант квислиншке жандармерије у Нишу поднео је 23. фебруара 1942. године извештај о бекству логораша који гласи: „За време бекства немачки војници су отворили ватру из пушака и митраљеза и у кругу убили 42, а успело је да побегне 102 логораша. Упућене патроле ухватиле су 6 логораша, а 96 је побегло”.⁴⁸

Два дана после пробоја, 14. фебруара 1942. године, покрајинско повереништво КПЈ у Нишу поднело је следећи извештај о пробоју логора: „Из нишког концентрационог логора побегло је 102 затвореника, а око 40 њих је убијено при бекству. То су већином партизани који су по немачким прописима требало бити стрељани. Уочи бекства наредили су им да копају шанчеве. Затвореници су схватили да се за њих копају раке и одлучили су се, без обзира на опасност, на бекство. При бекству убили су 5 немачких чувара”.⁴⁹

Након пробоја логора започето је састављање спискова затвореника спремних за стрељање. Због лошег искуства Немци су спискове логорашима читали непосредно пре одласка на стрељање. Прозване затворенике гурали су низ степениште и по дворишту, пожуривали их и гурали у камионе. У логорским собама било је све мање људи, тако да се након 19. фебруара број логораша у значајној мери смањио. Осим логораша, тих дана стрељана су 584 затвореника из Казненог завода који су били на издржавању разних казни. Пробој логора је послужио да Немци реше питање Јевреја у Нишу. Сви мушкарци старији од 12 година су стрељани на брду Бубањ, док су жене и деца млађа од 12 година били транспортовани у логор Сајмиште. Стрељано је 530 Јевреја мушкараца и дечака Јевреја, а 220 жена и деце је транспортовано на Сајмиште и тамо угушено у специјалном аутомобилу који је за то послат из Берлина.⁵⁰

Пробој логора на Црвеном крсту био је само један од повода за масовна стрељања на Бубњу ради растерећења препуног логора. Масовна стрељања су вршена 16, 17. и 19. фебруара 1942. године. Број стрељаних за та три дана је био велики. Од 1500 затвореника остало је по собама свега 17 логораша, по казивању Јордана Петровића, преживелог логораша из собе број 11.⁵¹

Укупан број стрељаних, по извештајима Покрајинског повереништва покрајинском комитету и по саслушању касније ухапшеног команданта фелд-

48 ИаН, МФ II/482; М. Миловановић, н. д., Пробој логора 12. фебруара 1942. године, 141; И. Митић, н. д., Пробој логора, 18.

49 Зб. НОР-а, I/3-26 од 14. фебруара 1942.; И. Митић, н. д., Пробој логора, 18; М. Миловановић, н. д., Пробој логора 12. фебруара 1942. године, 141.

50 И. Митић, н. д., Фебруарска стрељања, 20.

51 Д. Живковић и др., н. д., Бубањ, 302–303; НмН, изј. Мирославе Поповић; ИаН, изјава лекара Јордана Петровића.

командатуре Фрајтера Карла вон Батмера, није се поклопио. Он је признао да је потписао објаву да се у месецу фебруару стреља 700 затвореника из нишког логора, али је и признао да се не сећа тачног броја стрељаних, што значи да их је могло бити и више.⁵²

Након пробоја, борбе које су се водиле на терену и масовна хапшења по Нишу учинили су да се логорске просторије брзо попуне.⁵³

Специјална полиција и Гестапо су продрли у многе организације НОП-а у Нишу, Белој Паланци, Прокупљу и Лесковцу, где су извршена велика хапшења партијских руководстава, чланова КПЈ и СКОЈ-а. Циљ је био разбијање организованог рада КПЈ.⁵⁴

Логор у периоду између два бекства

(12. фебруар – 2. децембар 1942. године)

Прво бекство представљало је велики ударац за нацистичке окупационе снаге. У лето 1942. године почело се са изградњом камених зидова како би се боље обезбедио логорски комплекс. Планирано је било да се прво заврше источни, а затим северни и јужни део зида. Све зидарске радове радили су сами логораши, од којих је само један био квалификовани мајстор. Радило се од јутра до мрака, а једина пауза је била за ручак. Самице су завршене средином лета 1942. године и биле су спремне за пријем најтежих заробљеника. Кухиња је завршена августа 1942. године тако да је дошло до спајања са постојећим зградама у дворишту, у форми ћириличног слова „П”. На изградњи ових објеката били су ангажовани мушкарци.⁵⁵

Логор се сваким даном пунио новим логорашима, са свих страна из околине Ниша, Прокупља, Лесковца и других крајева. Логораше су доводили Немци, Бугари, СДС, Специјална полиција, усташе. Тортура је настављена. Ударци пендрецима, кидисање дресираних паса, хистерична галама Немаца (los, los). Посебно задовољство им је било да саплету логораше док ови трче, а онда батинање, и то много више него што би у уобичајеном трку добили. Шеф Гестапоа Хамер, када је био у логору, неуморно је током читавог дана вршио саслушавања логораша, млатио их је, а често и стрељао у самој соби током саслушања. Људи су мучени систематски. Терани су да пузе, па онда

52 М. Миловановић, н. д., Стрелјања на Бубњу фебруара 1942. године и депортовање јеврејских жена и деце, 144; Нерегистровани фонд Специјалне полиције у Нишу (НРГФСП), Записник о саслушању фелдкоманданта Фрајхтера Карла вон Ботмера.

53 Д. Живковић и др., н. д., Бубањ, 303;

54 ИаН, МФ 4/34-38,40,42,59-61,81; М. Миловановић, н. д., Терор у првој половини 1942. године, 154.

55 И. Митић, н. д., Друго бекство из концентрационог логора на Црвеном крсту, 31–32.

да скоче и трче по логору, док им је сипао кишу метака поред глава. Други начин је био да стоје уза зид са подигнутим рукама увис док не падну у не-свест, а онда их је тукао пендрецима. Уобичајени транспорти логораша врше-ни су уторком и петком рано ујутру. Логораши су трпани у камионе обуче-ни или још сањиви и необучени. Као одмазда за убиство агената специјалне полиције из Београда Заладе и Космајца, 10. марта 1942. године стрељано је 150 људи.⁵⁶

У пролеће 1942. године извршена је прва интернација из логора на Црвеном крсту. Транспортивана је прва група логораша за Немачку. Саопште-но им је дан раније да иду у Немачку на рад, а ко није желео, био је стрељан на Бубњу. Тада је транспортовано око 200 логораша. Са интернирањем се наставило, а поред принудног, постојало је и добровољно. Неки су се лого-раши сами пријављивали да иду да раде тако што би сачекали представнике немачког Завода за запошљавање. Принудни транспорти су се вршили ноћу, најчешће око један сат после поноћи, када је воз напуштао железничку ста-ницу Црвени крст. Вршена је попуна концентрационих логора широм Евро-пе, а нарочито су логораши слати у Немачку, Аустрију и Норвешку.⁵⁷

За Норвешку је 24. априла 1942. године из логора у Нишу транспор-товано 500 људи, а 10. августа 1942. године је транспортована нова велика група логораша, такође за Норвешку.⁵⁸

За Немачку је 10. августа 1942. године транспортовано 300 људи.⁵⁹ Команданта логора Мицигера, крајем августа 1942. године, заменио је ко-мандант Вили. Извесно време настало је затишје у логору. Нису престајала довођења, одвођења, стрељања, али ноћног батинања није било као код прет-ходног команданта.⁶⁰

Организација другог бекства и последице

Логор се празнио због учесталијих стрељања. Стрељане су и логора-шице партизанке. Морало се нешто учинити, нешто да се покуша, како не би биле све логорашице убијене. Група логорашица окупљених око Наде Томић прве су смишљале са њом план бекства који је подразумевао напад на не-мачке стражаре, одузимање њиховог оружја и одлазак у партизанске редове.

56 ИаН, VARIA 342; ИаН, МФ I/522; М. Миловановић, н. д., Стрељања и интернирања до јуна 1942. године, 179.

57 ИаН, VARIA 342; И. Митић, н. д., Друго бекство из концентрационог логора на Црве-ном крсту, 32–33.

58 Д. Живковић и др., н. д., Бубањ, 305–306.

59 ИаН, VARIA 342.

60 Исто.

Овакав план је представљен новембра 1942. године, али је окарактерисан као неостварив, па се од њега одустало. У том периоду није било могуће шире договарање о бекству, јер је опрезност стражара била много већа. Неколико недеља касније сазнало се да је један немачки војник убијен од стране партизанског одреда и да ће следити одмазда. Милка Томић и Нада Протић су сазнале да су њихова имена на списку и да се хитно мора нешто предузети. У организацији бекства, поред њих две, укључиле су се још и Јелисавета Андрејевић Анета, Даница Јововић, све четири из исте собе. Познавале су се добро и пре доласка у логор. План бекства су прихватили Видак Миловић, Владимир Јовановић и Бранко Миленковић. Надин брат је преко општинског кочијаша прокријумчарио клешта, а један столарски радник запослен у логору их је дао Нади. Бекство је припремано у ужој групи логораша. Дан бекства није био прецизно договорен, а припремано је тако да се пође ван жице са сигурнијом обућом и одећом. Одлука је донета да се бежи 2. децембра 1942. године. Те вечери, користећи излазак у логорски круг, пошло је за руком Нади Томић, Милки Протић и Владимиру Јовановићу да побегну, јер је Видак Миловић клештима пресекао бодљикаву жицу. Остали учесници бекства нису успели да побегну. Даница је погођена метком и остала мртва код бодљикаве жице, а Бранко и Видак, иако су прошли кроз отвор, спречени су отвореном паљбом бугарских војника, ухваћени су и рањени враћени у логор. Те исте вечери стрељани су код логорске зграде према градском пољу. Јелисавета Андрејевић Анета се повукла и вратила у собу, када је пуцњава усмерена на пресечени део жице. Још неки логораша су покушали да прескоче жице, али како је немачка тајна полиција расписала трагање само за Надом, Милком и Владимиром, сматра се да су сви остали ухваћени и убијени. Само троје је успело да побегне. Исте вечери били су ухапшени сви чланови породице Наде Томић: мајка, отац, сестра и брат. Ухапшена је и Милкина мајка.⁶¹

Немци су у логору 3. децембра 1942. године у седам ујутру направили шпалир где је требало да прођу логораша, при чему је раздаљина Немаца била по један метар један од другог. Логораша су ударане пендрецима док су пролазиле кроз шпалир. Морало је да се иде до логорске куле осматрачнице. Код куле су поред лешева људи који су стрељани и грозно унакажени били и леш Данице, која је једва могла да се распозна, а која је убијена са бугарске стране. Затим, ту су такође били Видак и Бранко премлаћени и стрељани. Логораша који од грозоте нису хтели да гледају у ове лешеве, добијали су пендрекe по глави и врату. По повратку у собу опет се морало пролазити кроз

61 НмН, МК 12; Н. Озмић, н. д., 12; М. Миловановић, н. д., Бекство из логора 2. децембра 1942. године и нове одмазде, 212–216; Д. Живковић и др., н. д., Бубањ, 311; И. Митић, н. д., Организација и бекство, 36–38.

шпалир Немаца и логораши су опет били ударани. Оваква тортура је трајала месец дана, а на сваких пет до десет дана су била стрељања.⁶²

У кући свог брата, Владимир Јовановић је у Лесковцу 4. децембра 1942. године ухапшен и враћен у нишки логор. Одмах по повратку у логор био је саслушан, али је од батина које је добио приликом саслушања несвесно одао једног затвореника који је радио у купатилу и помогао му да побегне. Немци су саслушали радника купатила Светомира Тому Љубомировића. Заједно су стрељани у кругу логора.

У концентрациони логор у Нишу 28. децембра 1942. године поново су доведене Нада Томић и Милка Протић. Оне су после успешног бекства прешле Јужну Мораву и преко Тешице, Копривнице, успеле да се прикључе одреду на планини Јастребац, али су у њему остале неколико дана. Нису успеле да због исцрпљености и свакодневних маршева прате одред, па су послате у село Горњу Коњушу. С обзиром на то да су биле опажене, кренуле су ка селу Топоници и ту су одмах откривене од стране СДС-а. Спроведене су у Прокупље, затим у Лесковац и, после неуспелог покушаја да сакрију идентитете, враћене су у немачки логор у Нишу. Нацисти су их затворили у самице на поткровљу, а приликом саслушања одведене су у просторију поред трпезарије. Добиле су страховите батине, али су Немци, незадовољни њиховим одговорима, одлучили да их стрељају. Стрељане су истог дана, а одмах после тога пуштени су из логора чланови њихових породица.⁶³

Само мали број Јевреја из Ниша је преживео Холокауст. Према извештају општинског народноослободилачког одбора број 2338 од 17. августа 1945, троје их је преживело у Нишкој Бањи, а четворо у Нишу. Од Јевреја који су одведени у логоре, у Ниш се вратило њих седам.⁶⁴

Закључак

Бекство 12. фебруара 1942. године из логора Црвени крст у Нишу, током Другог светског рата, није представљало само херојски чин отпора већ и прво забележено успешно бекство из неког концентрационог логора у окупираној Европи. Упркос нехуманим условима, терору и строгом обезбеђењу Немаца, група храбрих затвореника је организовала и успешно извела пробој, што је имало огроман морални значај, симболишући наду, храброст и отпор према

62 ИаН, VARIA 342.

63 И. Митић, н. д., После бекства, 40–42.

64 НмН, ЛЦК, кут. 15, ф. б. б. Елаборат о Јеврејима у Нишу – извештај Јеврејског музеја у Београду Земаљској комисији Србије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача; Небојша Озимих, Александар Динчић, Бојана Симовић, Ивана Груден Милентијевић, Иван Митић, Жртве логора Ниш 1941–1944, Народни музеј Ниш, НКЦ, Медивест, Ниш, 2014.

окупатору. Иако су уследиле оштре репресалије Немаца, где је много невиних људи страдало, прво бекство је инспирисало слободне људе да се укључе у борбу и улило им наду и веру у могућу победу. Други покушај бекства, који се догодио 2. децембра 1942. године, није био успешан као први. Иако је само троје логораша побегло, а касније су, нажалост, ухваћени и стрељани, тај чин самоослобођења из логора је показао рањивост немачког режима. Бекствима се указало и међународној јавности да се у малој али храброј Србији и те како пружа отпор непријатељима. Логор Црвени крст је постао трајни симбол херојства, пожртвовања и снаге људског духа у борби против фашизма.

Пожртвовања наших предака не смеју бити заборављена, јер носе јединствену поруку о значају људског достојанства, храбрости и слободе.

Извори и литература

Архивски извори:

Историјски архив Ниш, *Збирка микрофилмова (1915–1945), Микротека, микрофилм (микрофилм 8, снимак 507, скраћено МФ 8/507, МФ 512, 516, 517, 518, 523, П/482, МФ 4/34-38, 40, 42, 59-61, 81, МФ I/522).*

Историјски архив Ниш, *Фонд VARIA (док. 101, 847, 550, 127, 342).*

Историјски архив Ниш, *Фонд Окружно повереништво за утврђивање злочина окупатора и његових помагача 1944–1947 (КОЗАРА) Ниш.*

Историјски архив Ниш, *Фонд Попис жртва рата 1941–1945.* Необјављена грађа.

Војноисторијски институт, Београд, *Микрофилм, Минхен негатив 6-1100-1105.*

Историјски архив Ниш, *изјава лекара Јордана Петровића.*

Нерегистровани фонд Специјалне полиције у Нишу (НРГФСП).

Објављени извори:

Војноисторијски институт Југословенске народне армије, Београд, *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, Том XII, књига I.*

Музејски извор:

Народни музеј Ниш, *Збирка Меморијални комплекс „12. фебруар” Ниш.*

Народни музеј Ниш, *ЛЦК, кут. 15, ф. б.б. Елаборат о Јеврејима у Нишу.*

Мемоарска грађа и рукописи:

Народни музеј Ниш (НМН) изј. Живојина Игњатовића, књ. 21, изјаве Илије Загорца, Славка Радосављевића и других, књ. II, изјава Милорада Николића, књ. 22, изј. Милутина Самарцића и других, књ. III, изјаве учесника пробоја, књ. II–IX,

изј. Славка Милутиновића, изј. Јордана Петровића и других преживелих логораша, књ. XXI; изј. Ане Чомић, Николе Велића, књ. XXI, изј. Мирославе Поповић.

Штампа и периодика:

Службене новине, 1941. година.

Народни лист, 10. фебруар 1945.године.

Народне новине, 11. фебруар, 18. фебруар 1967.

Литература:

Динчић, Александар, *Савезници и страни поданици у логору на Црвеном крсту у Нишу*, Ниш, 2016.

Живковић, Драгослав, Драгољуб Дејановић, Мирослав Миловановић, Ђорђе Стаменковић, *Ниш у вихору ослободилачког рата (1941–1945)*, Новинско предузеће „Дневник”, Нови Сад, 1968.

Манчић, Станислав Б., *Бранко Бјеговић херој логора на Црвеном крсту*, Градина и СУБНОР Ниш, 1982.

Милентијевић, Зоран, *Логор црвени крст*, Народни музеј Ниш, Графичко-издавачко предузеће „Просвета” Ниш, 1980.

Миловановић, Мирослав М., *Немачки концентрациони логор на Црвеном Крсту у Нишу и стрељања на Бубњу*, Институт за савремену историју Београд, Општински одбор СУБНОР – Ниш, ИРО „Народна Књига” – Београд, 1983.

Митић, Иван, *Бекство из логора на Црвеном крсту*, Ниш, 2015.

Озимић, Небојша, Динчић, Александар, Симовић, Бојана, Груден Милентијевић, Ивана, Митић, Иван, *Жртве логора Ниш 1941-1944*, Народни музеј Ниш, НКЦ, Медивест, Ниш, 2014.

Озимић, Небојша, *Логор на Црвеном крсту*, Народни музеј Ниш, Ниш, 2012.

Озимић, Небојша, *Осамдесет година Меморијалног комплекса „12. фебруар”*, Народни музеј Ниш, Ниш, 2021.

Озимић, Небојша, *Ослобођење Ниша у Другом светском рату и први месеци нове власти*, Ниш, 2019.

Branislava Stojković, Dragana Ristić

Escapes from the Red Cross Concentration Camp in Niš

Summary

The German army, after entering Niš on April 9, 1941, immediately began the mass arrest of a large number of Yugoslav soldiers, innocent civilians, and members of the national liberation movement. These actions led to the formation of a camp at the Red Cross in Niš in mid-June 1941, under the command of SS Captain Heinrich Brandt. The camp had rooms for receiving prisoners, and some of them were placed in solitary confinement.

The prisoners suffered daily beatings, mistreatment, and other humiliations, with hunger being a significant problem. One of the reasons for planning an escape was the orders and severe torture by the Germans against the prisoners, while the main cause was the immediate threat of execution. The escape plan involved seven groups, led by Branko Bjegović and Vule Vukašinić, with assistance from Dušan Tomović, Sreten Vučković, and Branimir Ćurčić. Each group consisted of 5 to 12 members and had its own leader. The escape took place on February 12, 1942. Forty-two prisoners were killed, while 102 managed to escape. This was the first major escape from a Nazi concentration camp in all of Europe. The second escape occurred on December 2, 1942. The escape organization involved Milka Tomić, Nada Protić, Jelisaveta Andrejević Aneta, Danica Jovović, Vidak Milović, Vladimir Jovanović, and Branko Milenković. It is considered unsuccessful, as some participants were immediately killed, and the rest were caught after a search and executed. Despite the inhumane conditions, terror, and strict German security, groups of brave prisoners organized and carried out the breakout from the Niš camp.

Бранислава Стойкович, Драгана Ристич

Побеги из концлагеря Красный крест в Нише во время Второй мировой войны

Резюме

Немецкая армия после вступления в Ниш 9 апреля 1941 года немедленно начала массовые аресты большого числа югославских солдат, мирных жителей и участников национально-освободительного движения. Эти акции привели к созданию в Нише в середине июня 1941 года лагеря Красный крест под командованием капитана СС Генриха Брандта. В лагере были помещения для приёма заключённых, а некоторые из них содержались и в одиночных камерах.

Заключённые ежедневно подвергались избиениям, издевательствам и другим унижениям, кроме того серьёзной проблемой был голод. Одной из причин побега стали жестокие пытки, которым немцы подвергали заключённых, а главной — непосредственная угроза расстрела.

План побега задействовал семь групп под руководством Бранко Беговича и Вуле Вукашиновича, которым помогали Душан Томович, Сретен Вучкович и Бранимир Чурчич. Каждая группа насчитывала от 5 до 12 человек и имела своего руководителя. Побег состоялся 12 февраля 1942 года. Тогда погибло 42 заключённых, а 102 удалось бежать. Это был первый крупный побег из нацистского концлагеря в Европе.

Второй побег состоялся 2 декабря 1942 года. Организаторами побега были Милка Томич, Нада Протич, Елисавета Андреевич Анета, Даница Йовович, Видак Милович, Владимир Йованович и Бранко Миленкович. Считается, что побег провалился, так как часть участников была убита сразу, а остальные были пойманы и расстреляны.

Несмотря на нечеловеческие условия, террор и строгие меры содержания, применяемые немцами, группы отважных заключённых сумели организовать побег из нишского лагеря.